

Judikatūras krājums

ĢENERĀLADVOKĀTA NILSA VĀLA [NILS WAHL]
SECINĀJUMI,
sniegti 2017. gada 30. novembrī¹

Lieta C-426/16

Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen VZW u.c.
pret
Vlaams Gewest

(*Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel* (Briseles pirmās instances holandiešu valodas tiesa, Beļģija) lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu)

Lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu – Dzīvnieku aizsardzība to nonāvēšanas laikā – Īpaši kaušanas paņēmieni – Islāma Upurēšanas svētki – Regula (EK) Nr. 1099/2009 – 4. panta 4. punkts – Pienākums rituālu kaušanu bez apdullināšanas veikt licencētās kautuvēs – Regula (EK) Nr. 853/2004 – Kautuvju licencēšanas nosacījumi – Spēkā esamība – LESD 13. pants – Dalībvalstu paražas attiecībā uz reliģiskiem rituāliem – Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 10. pants – Ticības brīvība – Ierobežojums – Pamatojums

1. Dzīvnieku nonāvēšanu regulējošajos Eiropas tiesību aktos rituālā kaušana izsenis ir atzīta par cieši saistītu ar ticības brīvību. Eiropas Savienības likumdevēja vēlme saskaņot kulta brīvību un dzīvnieku labturības aizsardzību izpaudās jau Direktīvas 74/577/EEK² pieņemšanas laikā un joprojām ir novērojama arī pašlaik spēkā esošajā Regulā (EK) Nr. 1099/2009³.

2. Izskatāmais lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu attiecas uz Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, spēkā esamību. Ar to Tiesa tiek aicināta izlemt par tiesību normas, kurā ir paredzēts, ka dzīvnieku kaušana bez apdullināšanas, ko prasa atsevišķi reliģiski priekšraksti, var notikt tikai licencētā kautuvē⁴, kura atbilst visiem šajā jomā piemērojamajiem noteikumiem, spēkā esamību no pamattiesību uz ticības brīvību aspekta.

1 Originālvaloda – franču.

2 Padomes 1974. gada 18. novembra Direktīva par dzīvnieku apdullināšanu pirms kaušanas (OV 1974, L 316, 10. lpp.). Šīs direktīvas pamatojumā tostarp bija norādīts, ka “par vispārēju praksi ir jānosaka apdullināšana ar atzītiem paņēmieniem, [bet ka] tomēr ir jāņem vērā atsevišķu reliģisko rituālu īpašās iezīmes”.

3 Padomes 2009. gada 24. septembra Regula par dzīvnieku aizsardzību nonāvēšanas laikā (OV 2009, L 303, 1. lpp.). Šīs regulas preambulas 18. apsvērumā ir norādīts: “Tā kā Kopienas noteikumi, kas piemērojami, veicot reliģisku nokaušanu, transponēti atkarībā no valstu apstākļiem, kā arī ņemot vērā to, ka valstu tiesību aktos ietverti aspekti, kas nav saistīti ar šīs regulas mērķiem, ir svarīgi, lai tiktu saglabāta iespēja atkāpties no prasības par dzīvnieku apdullināšanu pirms to nokaušanas, tādējādi atstājot zināmu rīcības brīvību katras dalībvalsts ziņā. Tādējādi šajā regulā ir respektēta reliģiskā brīvība un tiesības paust reliģiju vai ticību dievkalpojumu, sludināšanas, rituālu un ceremoniju laikā, kā paredzēts Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 10. pantā.”

4 Jāvērš uzmanība uz to, ka agrāk piemērojamajā tiesiskajā regulējumā nebija paredzēti detalizēti kritēriji kautuvju licencēšanai, līdz ar ko dalībvalstīm bija rīcības brīvība noteikt vietas, attiecīgā gadījumā pagaidu, kuras var tikt licencētas kā kautuvēm pielīdzināmi uzņēmumi (skat. it īpaši Padomes 1993. gada 22. decembra Direktīvas 93/119/EK par dzīvnieku aizsardzību kaušanas vai nonāvēšanas laikā (OV 1993, L 340, 21. lpp.), ar tajā izdarītajiem grozījumiem, 5. panta 2. punktu).

3. Šis lūgums ir iesniegts tiesvedībā starp dažādām Flandrijas reģiona musulmaņu apvienībām un mošeju pārstāvniecības organizācijām, kā arī dažām privātpersonām (turpmāk tekstā – “prasītāji pamatlietā”) un *Vlaams Gewest* (Flandrijas reģions, Beļģija) saistībā ar Flandrijas par dzīvnieku labturību atbildīgā ministra pieņemto lēmumu no 2015. gada islāma Upurēšanas svētku (*Aid-el-Adha*)⁵ laikā vairs neatļaut dzīvnieku rituālo kaušanu bez apdullināšanas šā reģiona pašvaldībās izvietotās pagaidu kaušanas vietās.

4. Uzreiz ir jāveic viens precizējums attiecībā uz jautājumu, kas konkrēti tiek uzdots izskatāmajā lietā. Aplūkojamajā gadījumā nekādā ziņā nav runa par pilnīgu dzīvnieku kaušanas bez apdullināšanas aizliegumu, par ko pašlaik norisinās diskusijas vairākās dalībvalstīs⁶, bet gan par aprīkojuma un operacionālo pienākumu materiāltiesiskajiem nosacījumiem, kādos šāda kaušana ir veicama saskaņā ar atbilstošo Eiropas Savienības tiesisko regulējumu. Tādējādi rodas jautājums, vai prasība, ka kaušana ir jāveic kautuvē Regulas Nr. 1099/2009 2. panta k) punkta – kas ir vispārpiemērojama norma neatkarīgi no izmantotā kaušanas paņēmiena – izpratnē, var ierobežot ticības brīvību.

5. Šajā gadījumā es uzskatu, ka neviens no izskatāmajā lietā norādītajiem apstākļiem nav tāds, kas varētu ietekmēt Regulas Nr. 1099/2009 spēkā esamību. Noteikums, saskaņā ar kuru kaušana principā var notikt vienīgi licencētās kautuvēs, ir absolūti neitrāls noteikums, kas ir piemērojams neatkarīgi no izvēlēta kaušanas paņēmiena apstākļiem un veida. Manā ieskatā mūsu izlemšanai nodotā problemātika vairāk ir saistīta ar kautuvju kapacitātes ekonomiska rakstura problēmām atsevišķās ģeogrāfiskās teritorijās islāma Upurēšanas svētku laikā – un galu galā ar izmaksām, kādas ir jāsedz, lai izpildītu reliģiskos priekšrakstus, – nekā ar prasībām, kas izriet no Eiropas Savienības tiesiskā regulējuma, kurā ir līdzsvarotas tiesības uz ticības brīvību, no vienas puses, un ar cilvēku veselību, dzīvnieku labturību un pārtikas drošību saistītās prasības, no otras puses.

I. Atbilstošās tiesību normas

A. Regula Nr. 1099/2009

6. Regulā Nr. 1099/2009 ir paredzēti kopējie noteikumi par dzīvnieku labturības aizsardzību to kaušanas vai nonāvēšanas laikā Savienībā.

7. No Regulas Nr. 1099/2009 2. panta k) punkta izriet, ka šīs regulas piemērošanas nolūkos “kautuve” nozīmē jebkuru uzņēmumu, ko izmanto sauszemes dzīvnieku kaušanai un kas ietilpst Regulas (EK) Nr. 853/2004 darbības jomā”.

8. Regulas Nr. 1099/2009 4. pantā ir noteikts:

“1. Dzīvniekus nonāvē tikai pēc tam, kad tie ir apdullināti atbilstīgi I pielikumā izklāstītajiem paņēmieniem un specifiskām prasībām, kas saistītas ar šo paņēmienu piemērošanu. Samaņas un jutīguma zudumu saglabā līdz pat dzīvnieka nāvei.

[..]

5 Šajos svētkos, kas tiek apzīmēti arī kā Lielie svētki (*Aid-el-Kebir*), tiek svinēts Ibrahima (Bībeles tradīcijā – Ābrama) ticības spēks, ko simbolizē epizode, kurā viņš pēc Dieva pavēles piekrit upurēt savu vienīgo dēlu Ismaēlu (Bībeles tradīcijā – Īzaku). Pēc tam, kad viņš dievišķo pavēli ir akceptējis, Dievs nosūta erceņģeli Džibrilu (Gabriēlu), kas pēdējā brīdī aizvieto bērnu ar jēru, kurš kļūst par upurēšanas ziedojumu. Tieši atceroties šo Ibrahima padevību savam Dievam, katra musulmaņu ģimene saskaņā ar zināmiem noteikumiem upurē dzīvnieku.

6 Atbilstoši Regulas Nr. 1099/2009 26. panta 2. punkta c) apakšpunkta noteikumiem atsevišķās dalībvalstīs rituālā kaušana bez apdullināšanas netiek atļauta. Piemēram, cik man zināms, Dānijas Karalistē, Slovēnijas Republikā vai Zviedrijas Karalistē dzīvnieku kaušana ir atļauta tikai pēc iepriekšējas apdullināšanas. Šķiet, ka pēdējā laikā politiska vienošanās aizliegt dzīvnieku kaušanu bez apdullināšanas no 2019. gada top Flandrijas un Valonijas reģionos.

4. Gadījumā, ja dzīvniekus pakļauj īpašām kaušanas metodēm, ko nosaka reliģiski rituāli, 1. punkta prasības nav spēkā ar noteikumu, ka kaušana notiek kautuvē.”

B. Regula Nr. 853/2004

9. Eiropas Parlamenta un Padomes 2004. gada 29. aprīļa Regulas Nr. 853/2004, ar ko nosaka īpašus higiēnas noteikumus attiecībā uz dzīvnieku izcelsmes pārtiku⁷, 4. pantā ir noteikts:

“1. Pārtikas aprītē iesaistītie tirgus dalībnieki laiž tirgū Kopienā ražotus dzīvnieku izcelsmes produktus vienīgi tad, ja tie ir sagatavoti un apstrādāti tikai uzņēmumos:

a) kas atbilst attiecīgām Regulā (EK) Nr. 852/2004 un šīs regulas II un III pielikumā noteiktām prasībām un citām attiecīgām pārtikas aprītes tiesību aktu prasībām

un

b) ko kompetentā iestāde ir reģistrējusi vai, ja vajadzīgs, saskaņā ar 2. punktu apstiprinājusi.

[..]”

10. Regulas Nr. 853/2004 10. panta “II un III pielikuma grozījumi un pielāgojumi” 4.–8. punktā ir paredzēts, ka dalībvalstis, ievērojot zināmas prasības un ar zināmiem nosacījumiem, ir tiesīgas īstenot valsts pasākumus III pielikumā paredzēto noteikumu, kuru vidū II nodaļā figurē “prasības kautuvēm”, pielāgošanai.

II. Pamatlieta, prejudiciālais jautājums un tiesvedība Tiesā

11. Islāma Upurēšanas svētki tiek svinēti katru gadu trīs dienu garumā⁸. Praktizējošie musulmaņi uzskata, ka viņiem ir reliģisks pienākums vislabāk pirmajā šo svētku dienā nokaut vai uzdot nokaut dzīvnieku⁹, kura gaļu pēc tam daļēji apēd ģimene un daļēji izdala trūkumcietējiem, kaimiņiem un attālākajiem ģimenes locekļiem.

12. Kā izriet no Tiesai iesniegtajiem lietas materiāliem, vairākuma Beļģijas musulmaņu vidū ir vienprātība, ko pauž šis valsts Musulmaņu izpildorgāna Teologu padome, par uzskatu, ka rituālajai kaušanai ir jānotiek bez apdullināšanas un ņemot vērā citus rituāla priekšrakstus.

13. Īstenojot *loi du 14 août 1986 relative à la protection et au bien-être des animaux* [1986. gada 14. augusta Likuma par dzīvnieku aizsardzību un labturību] 16. panta 2. punktā noteikto, 1988. gada 11. februāra Karaļa dekrētā, kas grozīts ar 1998. gada 25. marta Karaļa dekrētu, tika paredzēts, ka Beļģijā reliģiskajos rituālos paredzētas kaušanas var notikt tikai parastās kautuvēs (turpmāk tekstā – “licencētas kautuves”) vai “uzņēmumos, kuriem ir izsniedzis atļauju par zemkopības jomu atbildīgais ministrs pēc saskaņošanas ar ministru, kas ir atbildīgs par sabiedrības veselību”¹⁰.

⁷ OV 2004, L 139, 55. lpp., un labojums OV 2004, L 226, 22. lpp.

⁸ Mainīgā datumā, skaitot no 70 dienas pēc islāma Ramadāna mēneša beigām.

⁹ Musulmaņu tradīcijā upurēšanas svētkos musulmaņiem iespēja izvēlēties dzīvniekus, kuri var tikt upurēti; tās var būt aitas (auns, aita vai jērs), liellopi (govs, vērsis vai teļš) vai kazas (kaza vai āzis).

¹⁰ Saskaņā ar 1995. gada likuma grozījumu sagatavošanas darbiem šī pēdējā iespēja tika pamatota ar daudzu kautuvju kapacitātes nepietiekamību konkrētos laikposmos.

14. Tieši, piemērojot šo tiesisko regulējumu, Beļģijas federālais ministrs kopš 1998. gada katru gadu bija izsniedzis atļauju pagaidu kaušanas vietām, kuras kopā ar licencētajām kautuvēm bija ļāvušas nodrošināt rituālās kaušanas islāma Upurēšanas svētku laikā, tādējādi kompensējot minēto kautuvju kapacitātes trūkumu, kas bija saistīts ar pieprasījuma pieaugumu šajā laikposmā¹¹. Pēc apspriešanās ar musulmaņu kopienu *service public fédéral de la Santé publique, de la Sécurité de la chaîne alimentaire et de l'Environnement* [Valsts federālais sabiedrības veselības, pārtikas aprites drošības un vides dienests] līdz 2013. gadam dažādos datumos publicēja “rokasgrāmatu” par islāma Upurēšanas svētku organizēšanu (*Handleiding voor de Organisatie van het Islamitisch Offerfeest*), kurā bija paredzēti precīzi ieteikumi pagaidu kaušanas vietu, kas nav licencētās kautuves, ierīkošanai un ekspluatācijai.

15. Pēc 6. valsts reformas kompetence dzīvnieku labturības jomā no 2014. gada 1. jūlija tika nodota reģioniem. Tādējādi, lai šajā gadā organizētu islāma Upurēšanas svētkus tā teritorijā, Flandrijas reģionā tika izdota 2013. gada federālajai rokasgrāmatai līdzīga rokasgrāmata, kurā bija norādīts, ka pagaidu kaušanas vietas varēs tikt atļautas ar individuālu kompetentā ministra atļauju uz noteiktu laikposmu, ar nosacījumu, ka licencētās kautuvēs, kas atrodas saprātīgā attālumā, ir novērojama nepietiekama kaušanas kapacitāte un ka šajās pagaidu vietās tiek ievērota virkne nosacījumu par aprikojumu un operacionāliem pienākumiem.

16. 2014. gada 12. septembrī par dzīvnieku labturību atbildīgais Flandrijas ministrs paziņoja, ka, sākot ar 2015. gadu, viņš vairs neizsniegs atļaujas pagaidu kaušanas vietām, kur būtu iespējams praktizēt rituālo kaušanu islāma Upurēšanas svētku laikā, pamatojoties uz to, ka šādas atļaujas esot neatbilstošas Savienības tiesību aktiem, tostarp Regulas Nr. 1099/2009 noteikumiem¹².

17. Tādējādi 2015. gada 4. jūnijā šis ministrs nosūtīja Flandrijas pašvaldību priekšsēdētājiem apkārtrakstu (turpmāk tekstā – “apstrīdētais lēmums”), informējot tos, ka, sākot ar 2015. gadu, visas dzīvnieku kaušanas bez apdullināšanas, pat tās, kas notiek upurēšanas svētku laikā, var notikt tikai licencētās kautuvēs.

18. Tieši šajā kontekstā prasītāji pamatlietā cēla vairākas prasības tiesās un tostarp 2016. gada 5. februārī iesūdzēja tiesā Flandrijas reģionu, vēršoties *Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel* (Briseles pirmās instances holandiešu valodas tiesa, Beļģija).

19. Prasītāji pamatlietā ir norādījuši, ka, pat pieņemot, ka Regulu Nr. 1099/2009 var atzīt – ko tie apšauba¹³ – par piemērojamu dzīvnieku rituālajai kaušanai, kura notiek islāma Upurēšanas svētku laikā, ir jānoskaidro jautājums par Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, paredzētā noteikuma spēkā esamību, jo ar to, pirmkārt, tiekot pārkāpta Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 10. pantā un Eiropas Cilvēktiesību un pamatbrīvību aizsardzības konvencijas (turpmāk – “ECPAK”) 9. pantā aizsargātā ticības brīvība un, otrkārt, netiekot ievērotas ar islāma Upurēšanas svētku reliģiskajiem rituāliem saistītās Beļģijas paražas, kas ir garantētas LESD 13. pantā.

11 Šajā kontekstā musulmaņu kopienas pārstāvjiem bija jāizvērtē kaušanas kapacitāte specifiskā ģeogrāfiskajā teritorijā un par to jāinformē konkrētās pašvaldības administrācija.

12 Šajā kontekstā konkrētais ministrs atsauca it īpaši uz 2015. gada 30. jūlijā publicētu gala ziņojumu par revīziju, ko no 2014. gada 24. novembra līdz 3. decembrim Beļģijā bija veikuši Eiropas Komisijas dienesti, lai izvērtētu dzīvnieku labturības kontroles kaušanas un ar to saistīto darbību laikā (DG(SANTE) 2014-7059 – RM) (turpmāk tekstā – “2015. gada 30. jūlija revīzijas ziņojums”). Šajā ziņojumā konkrēti bija norādīts, ka, “veicot dzīvnieku nonāvēšanu bez apdullināšanas reliģisku rituālu nolūkos ārpus kautuves, netiek ievērota regula”.

13 Prasītāji pamatlietā pamatojas uz Regulas Nr. 1099/2009 1. panta 3. punkta a) apakšpunkta iii) punktu, kas izslēdz šīs regulas piemērojamību gadījumos, kad dzīvnieki tiek kauti “kultūras vai sporta pasākumu laikā”. Saskaņā ar šīs regulas 2. panta h) punktu šeit ir runa par pasākumiem, kuri pēc to būtības vai lielā mērā ir saistīti ar senām kultūras tradīcijām vai sporta nodarbībām, kas nav gaļas vai citu dzīvnieku izcelsmes produktu ražošana, vai kuros šī ražošana ir maznozīmīga salīdzinājumā ar pasākumu kā tādu un neatstāj būtisku saimniecisku iespaidu.

20. *Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel* (Briseles pirmās instances holandiešu valodas tiesa) uzskata, ka ar apstrīdēto lēmumu, ar kuru ir īstenots Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, paredzētais noteikums, ir radīts ticības brīvības īstenošanas ierobežojums un tiek apdraudētas Beļģijas paražas reliģisko rituālu jomā, jo ar to musulmaņiem tiek noteikts pienākums islāma Upurēšanas svētku laikā veikt rituālo kaušanu licencētās kautuvēs atbilstoši Regulas Nr. 853/2004 noteikumiem. Šīs tiesas ieskatā šis ierobežojums nav ne atbilstīgs, ne samērīgs ar dzīvnieku labturības un sabiedrības veselības aizsardzības leģitīmajiem mērķiem.

21. Tieši šādos apstākļos *Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel* (Briseles pirmās instances holandiešu valodas tiesa) ir nolēmusi apturēt tiesvedību un uzdot Tiesai šādu prejudiciālo jautājumu:

“Vai [Regulas Nr. 1099/2009] 4. panta 4. punkts, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, [ECPAK] 9. panta, [Hartas] 10. panta un/vai [LESD] 13. panta pārkāpuma dēļ nav spēkā, jo tajos ir paredzēts, ka dzīvnieki, uz kuriem attiecas īpašas reliģiskos rituālos noteiktas kaušanas metodes, bez apdullināšanas var tikt kauti tikai kautuvē, kas ietilpst [Regulas Nr. 853/2004] piemērošanas jomā, savukārt Flandrijas reģionā šādu kautuvju kapacitāte nav pietiekama, lai apmierinātu katru gadu islāma Upurēšanas svētku dēļ konstatēto pieprasījumu pēc rituālas dzīvnieku kaušanas bez apdullināšanas, un apgrūtinājumi, kas ir saistīti ar iestāžu licencēto un kontrolēto islāma Upurēšanas svētkiem paredzēto pagaidu kaušanas vietu pārveidošanu par kautuvēm, kas ietilpst [Regulas Nr. 853/2004] piemērošanas jomā, nešķiet lietderīgi, lai sasniegtu izvirzītos dzīvnieku aizsardzības un sabiedrības veselības mērķus, un šie apgrūtinājumi šķiet nesamērīgi ar šo mērķi?”

22. Rakstveida apsvērumus ir iesniegušas apvienības *Liga van Moskeeën en Islamitische Organisaties Provincie Antwerpen VZW* u.c. un *Global Action in the Interest of Animals VZW* (turpmāk tekstā – “GAIA”), Flandrijas reģions, Igaunijas, Nīderlandes un Apvienotās Karalistes valdības, kā arī Padome un Eiropas Komisija.

23. Tiesas sēde notika 2017. gada 18. septembrī, un tajā piedalījās prasītāji pamatlietā, GAIA, Flandrijas reģions, Apvienotās Karalistes valdība, kā arī Padome un Komisija.

III. Vērtējums

24. Iesniedzējtiesa uzdod jautājumu par Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, spēkā esamību iespējama Hartas 10. panta un ECPAK 9. panta, kā arī LESD 13. panta pārkāpuma dēļ. Ticības brīvības un dalībvalstu paražu reliģisko rituālu jomā īstenošanas ierobežojums izrietot no tā, ka šajās tiesību normās ir noteikts, ka islāma Upurēšanas svētku laikā rituāli nokaut dzīvniekus drīkst tikai *licencētās kautuvēs*. Ar šīm pēdējām ir saprotami uzņēmumi, kas ir saņēmuši valsts kompetento iestāžu izsniegtu atļauju un kuriem šajā nolūkā ir jāievēro tostarp Regulas Nr. 853/2004 III pielikumā izvirzītu “specifisku prasību” kopums attiecībā uz būvniecību, struktūru un iekārtām.

25. Iesniedzējtiesas šaubas izriet no fakta, ka, tā kā Flandrijas reģionā licencētajām kautuvēm nav pietiekamas kaušanas kapacitātes, lai spētu apmierināt pieprasījuma pieaugumu pēc rituālajām kaušanām islāma Upurēšanas svētku laikā, būtu nepieciešams izveidot jaunus licencētus uzņēmumus. Taču agrāko kaušanas pagaidu vietu, kuras darbojās laikposmā no 1998. gada līdz 2014. gadam¹⁴, pārveidošanai par licencētām kautuvēm Regulas Nr. 853/2004 izpratnē esot nepieciešami īpaši lieli finanšu ieguldījumi, kas papildus apstāklim, ka tos gada griezumā nevar amortizēt, dzīvnieku labturības ievērošanas un sabiedrības veselības nodrošināšanai būtu pārmērīgi.

¹⁴ No lietas materiāliem izriet, ka šīs pagaidu kaušanas vietas kopskaitā bija 59. Tikai divas no tām 2015. gadā un trīs 2016. gadā tika pārveidotas par kautuvēm.

26. Iesniedzējtiesas ieskatā pienākums veikt rituālo kaušanu bez apdullināšanas tikai licencētās kautuvēs liedz daudziem praktizējošiem musulmaņiem ievērot viņu reliģisko pienākumu pirmajā islāma Upurēšanas svētku dienā nokaut vai uzdot nokaut dzīvnieku saskaņā ar rituāla priekšrakstiem, tādējādi radot nepamatotu ierobežojumu viņu ticības brīvības īstenošanai un neievērojot normatīvos aktus, kā arī dalībvalstu paražas reliģisko rituālu jomā.

27. Šajā gadījumā šķiet, ka pirms pievēršanās vispār prejudiciālā jautājuma izvērtēšanai pēc būtības, ir vietā vispirms izlemt par tā pieņemamību, jo šo pēdējo vairāk vai mazāk tieši ir apšaubījuši Flandrijas reģions, Nīderlandes un Apvienotās Karalistes valdības, kā arī Padome un Komisija.

A. Par prejudiciālā jautājuma pieņemamību

1. Tiesai iesniegtie apsvērumi

28. Pamatā izteiktie iebildumi un ierunas skar, pirmkārt, uzdotā jautājuma *formulējumu*, kas maldīgi liekot uzskatīt, ka problēmas cēlonis slēpjas Regulā Nr. 1099/2009, un, otrkārt un galvenokārt, uzdotā jautājuma *atbilstību*, jo Flandrijas reģionā izvietoto kautuvju kapacitātes problemātikai katrā ziņā neesot saistības ar Regulas Nr. 853/2004 un Regulas Nr. 1099/2009 normu piemērošanu.

29. Vispirms, attiecībā uz uzdotā jautājuma *formulējumu* atsevišķi lietas dalībnieki (konkrēti, Flandrijas reģions un Apvienotās Karalistes valdība) ir uzsvēruši, ka, tā kā kautuvju licencēšanas nosacījumi ir paredzēti Regulā Nr. 853/2004, jebkāds iespējamais ticības brīvības īstenošanas ierobežojums varot izrietēt vienīgi no šīs regulas. Tātad iesniedzējtiesa esot nepareizi formulējusi savu prejudiciālo jautājumu, jo tas, tieši pretēji, attiecas uz Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, spēkā esamību.

30. Turpinājumā – attiecībā uz uzdotā jautājuma *atbilstību* atsevišķi lietas dalībnieki (proti, Flandrijas reģions, Nīderlandes un Apvienotās Karalistes valdības, kā arī Komisija un Padome) ir izteikuši zināmas ierunas par Tiesas sniedzamās atbildes noderīgumu pamatlietas atrisinājumam. Tostarp ir ticis norādīts, ka prejudiciālais jautājums ir balstīts uz iekšzemes situāciju, kurai nav saistības ar Regulas Nr. 1099/2009 un Regulas Nr. 853/2004 tiesību normām un kura tātad nevar ietekmēt to spēkā esamību.

31. Proti, konkrētā problemātika esot saistīta ar Flandrijas reģionā licencēto kautuvju kapacitātes nepietiekamību islāma Upurēšanas svētku laikā un lielo finanšu ieguldījumu, kas ir vajadzīgs, lai agrākās pagaidu kaušanas vietas pašas varētu iegūt licenci atbilstoši Regulai Nr. 853/2004. Šajā kontekstā Padome – un mazākā mērā Flandrijas reģions – ir norādījuši, ka iesniedzējtiesai drīzāk būtu bijis noderīgi vērsties Tiesā nevis ar jautājumu par Regulas Nr. 1099/2009 un Regulas Nr. 853/2004 normu spēkā esamības vērtējumu, bet gan ar jautājumu par minēto normu interpretāciju, ar mērķi saņemt skaidrojumu par dalībvalstīm piešķiramo rīcības brīvību, lai tostarp pielāgotu licencēšanas nosacījumus atbilstoši tādām specifiskām situācijām, kādas rodas islāma Upurēšanas svētku laikā.

2. Vērtējums

32. Saskaņā ar pastāvīgo judikatūru Tiesa var atteikties izlemt valsts tiesas uzdotu prejudiciālo jautājumu tikai tad, ja ir acīmredzams, ka prasītajai Savienības tiesību interpretācijai nav nekādas saistības ar pamatlietā pastāvošo faktiskisko situāciju vai tās priekšmetu, ja problēma ir hipotētiska vai arī ja Tiesai nav informācijas par faktiskajiem vai tiesiskajiem apstākļiem, kas ir vajadzīga, lai sniegtu noderīgu atbildi uz tai uzdotajiem jautājumiem¹⁵.

¹⁵ Skat. it īpaši spriedumus, 2016. gada 21. decembris, *Vervloet* u.c. (C-76/15, EU:C:2016:975, 57. punkts un tajā minētā judikatūra), kā arī 2017. gada 27. jūnijs, *Congregación de Escuelas Pías Provincia Betania* (C-74/16, EU:C:2017:496, 25. punkts).

33. Pirmkārt, attiecībā uz prejudiciālā jautājuma *formulējumu* es uzskatu, ka tam acīmredzami netrūkst saistības ar pamatlietā pastāvošo faktisko situāciju vai tās priekšmetu.

34. Proti, apstrīdētajā lēmumā (skat. šo secinājumu 17. punktu) ir paziņots, ka, sākot ar 2015. gadu, rituālā kaušana bez apdullināšanas islāma Upurēšanas svētku laikā vairs netiks atļauta pagaidu kaušanas vietās, kuras neatbilst Regulā Nr. 853/2004 paredzētajām prasībām. Taču nav strīda par to, ka šis lēmums ir ticis pieņemts, pamatojoties uz Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, paredzēto noteikumu, kurā pašā ir noteikts, ka rituālā kaušana ir jāveic uzņēmumos, kas atbilst Regulas Nr. 853/2004 prasībām.

35. Šīm divām regulām ir dažādi mērķi. Regula Nr. 853/2004 veido daļu no “higiēnas tiesību aktu paketes”¹⁶, savukārt Regula Nr. 1099/2009 attiecas uz dzīvnieku labturības aizsardzību to nonāvēšanas laikā. Tomēr abas šīs regulas ir saistītas, jo tajās ir regulēti standarti, kas jāievēro attiecībā uz kautuvju būvniecību un iekārtojumu, kā arī tajās izmantoto aprīkojumu.

36. Tāpēc prejudiciālo jautājumu nebūtu lietderīgi atzīt par nepieņemamu, pamatojoties uz to, ka tas ir nepareizi formulēts. Tādējādi nešķiet, ka prejudiciālā jautājuma pieņemamība var tikt apšaubīta no Savienības tiesību normas, uz kuru patiesībā attiecas pamatlieta, pareizas identificēšanas viedokļa.

37. Šajā gadījumā Tiesa var sniegt noderīgu atbildi, jo, šķiet, ka valsts tiesa ir sniegusi pietiekamas norādes par lietas faktiskajiem apstākļiem, piemērojamajām Savienības tiesībām un konstatēto saistību starp šīm tiesībām un piemērojamajiem valsts tiesību aktiem. Šīs norādes ir ļāvušas pusēm, dalībvalstu valdībām, kā arī citiem lietas dalībniekiem iesniegt Tiesai savus apsvērumus, ko piedevām apstiprina iesniegto procesuālo rakstu saturs¹⁷.

38. Līdz ar to, man šķiet, ka Tiesa, izņemot, ja tā ieslīgtu pārmērīgā formālismā, var pati nodalīt tos Savienības tiesību elementus, kuri, ņemot vērā strīda priekšmetu, ir jāinterpretē vai attiecīgā gadījumā kuru spēkā esamība ir jāizvērtē.

39. Otrkārt, attiecībā uz izteiktajām šaubām par prejudiciālā jautājuma *atbilstību*, tās drīzāk ir jāanalizē daļā, kas ir veltīta lietas izvērtējumam pēc būtības.

40. Ir jāvērs uzmanība uz to, ka pamatlietā tiek apskatīta iespēja no primāro tiesību skatpunkta, ņemot vērā it īpaši Hartas un LESD normas par ticības brīvību, apšaubīt pienākumu veikt rituālās kaušanas bez apdullināšanas licencētā kautuvē, ievērojot šā pienākuma iespējamo finansiālo ietekmi uz iespēju veikt šādas kaušanas islāma Upurēšanas svētku laikā.

41. Tomēr un kā es paskaidrošu vēlāk savas argumentācijas turpinājumā, lai gan daudzu lietas dalībnieku izteiktās ievada ierunas neļauj izskatāmo lūgumu sniegt prejudiciālo nolēmumu uzreiz atzīt par neatbilstīgu attiecībā uz strīda atrisinājumu un tārad nepieņemamu, tomēr izvērtējot izskatāmo lūgumu sniegt prejudiciālu nolēmumu pēc būtības, tām vajadzēs veltīt visu uzmanību. Šajā izvērtējumā it īpaši būs jānoskaidro, vai pamatlietā strīdīgās Savienības tiesību normas patiesi ir apgalvotā ticības brīvības īstenošanas un dalībvalstu paražu reliģisko rituālu jomā ierobežojuma avots.

16 Ar šo jēdzienu tiek saprasts viss Eiropas tiesiskais regulējums attiecībā uz pārtikas higiēnu, kurš stājās spēkā 2006. gada 1. janvārī un kura mērķis ir vienkāršot un saskaņot Savienībā piemērojamās tiesību aktus.

17 Skat. it īpaši spriedumu, 2015. gada 8. septembris, *Taricco* u.c. (C-105/14, EU:C:2015:555, 31. punkts).

42. Šajā kontekstā tādējādi būs jāizvērtē, vai šīm tiesību normām, kurās konkrēti ir regulēts vienīgi veids, kādā ir veicama kaušana ar jebkuriem paņēmieniem, neatkarīgi no tā, vai tā ir rituāla vai ne, var būt saistība ar pamatlīetas centrālo problemātiku, kas attiecas konkrēti uz tādu pašlaik esošo pastāvīgo licencēto kautuvju kapacitāti, lai apmierinātu visu pieprasījumu pēc rituālajām kaušanām islāma Upurēšanas svētku laikā¹⁸.

43. Ņemot vērā visus šos apsvērumus un atbilstoši sadarbības garam, kādam ir jāvalda attiecībās starp dalībvalstu tiesām un Tiesu, es uzskatu, ka izskatāmais lūgums sniegt prejudiciālu nolēmumu ir pilnībā pieņemams.

B. Par lietas būtību

1. Ievada apsvērumi

44. Iezīmējot kontekstu, man šķiet svarīgi norādīt divas vispārīgu piezīmju virknes. Pirmās no tām skar to tiesību normu un principu identificēšanu, no kuru viedokļa konkrētajā gadījumā tiek apšaubīta Regulas Nr. 1099/2009 noteikumu spēkā esamība. Otrās pamatā attiecas uz faktu, ka – pretēji tam, uz ko varētu rosināt atsevišķi Tiesā iesniegtie apsvērumi –, Tiesai aplūkojamajā gadījumā būtu jāatturas no iesaistīšanās teoloģiska rakstura diskusijā par kaušanas reliģiskā pienākuma islāma Upurēšanas svētku laikā apjomu.

a) Par tiesību normām un principiem, no kuru viedokļa tiek apšaubīta Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, noteikumu spēkā esamība

45. Ir jānorāda, ka savā prejudiciālajā jautājumā iesniedzējtiesa atsaucas uz Hartas 10. pantu, ECPAK 9. pantu un, visbeidzot, uz LESD 13. pantu.

46. Šajā ziņā man šķiet, ka Tiesai būtu jābūt iespējai izvērtēt tikai to, vai pastāv Hartas 10. pantā nostiprinātās “domu, pārliecības un ticības” brīvības ierobežojums.

47. Proti, saistībā ar atsauci uz ECPAK 9. pantu, no Tiesas pastāvīgās judikatūras izriet, ka, lai arī, kā ir apstiprināts LES 6. panta 3. punktā, pamattiesības, kas ir piešķirtas ar ECPAK, ir Savienības tiesību vispārējo principu daļa un lai gan Hartas 52. panta 3. punktā ir paredzēts, ka tajā ietvertajām tiesībām, kas atbilst ECPAK garantētajām tiesībām, ir tāda pati nozīme un apjoms, kāds tām ir noteikts šajā konvencijā, tomēr šī pēdējā minētā konvencija, kamēr Savienība nav tai pievienojusies, nav Savienības tiesību sistēmā formāli integrēts juridisks instruments¹⁹.

¹⁸ Šajā nozīmē skat. it īpaši Flandrijas reģiona argumentāciju, kurā tiek norādīts, ka jautājums attiecas uz tīru iekšzemes situāciju, proti, apgalvoto licencēto kautuvju kaušanas kapacitāti noteiktā reģionā ļoti konkrētā laikposmā. Skat. arī Nīderlandes valdības apsvērumus, kuros tiek norādīts, ka iespēja nodrošināt tādu *halal* gaļas pieejamību, esot dalībvalstu uzdevums un neietilpstot Regulas Nr. 1099/2009 un Regulas Nr. 853/2004 piemērošanas jomā.

¹⁹ Skat. spriedumus, 2013. gada 26. februāris, *Åkerberg Fransson* (C-617/10, EU:C:2013:105, 44. punkts); 2015. gada 3. septembris, *Inuit Tapiriit Kanatami* u.c./Komisija (C-398/13 P, EU:C:2015:535, 45. punkts), un 2016. gada 15. februāris, *N.* (C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, 45. punkts).

48. Tādējādi Savienības sekundāro tiesību spēkā esamība var tikt izvērtēta, ņemot vērā vienīgi Hartā garantētās pamattiesības²⁰. Tomēr no Hartas 52. panta 3. punkta un paskaidrojuma attiecībā uz Hartas 10. pantu izriet, ka Hartas 10. panta 1. punktā garantētās tiesības atbilst ECPAK 9. pantā garantētajām tiesībām. Tam ir tāda pati nozīme un apjoms kā šim pantam. Tātad Eiropas Cilvēktiesību tiesas (turpmāk tekstā – “ECT”) veiktajai šo tiesību interpretācijai var būt zināma nozīme – vai tā vismaz var būt iedvesmas avots –, interpretējot Hartas 10. pantu. Līdz ar to Tiesa ir uzskatījusi, ka ECT judikatūra ir jāņem vērā, interpretējot Hartu²¹.

49. Saistībā ar atsauci uz LESD 13. pantu, – normu, kurā dalībvalstīm tostarp tiek pieprasīts veltīt pienācīgu uzmanību dzīvnieku labturībai, vienlaikus ievērojot “dalībvalstu normatīvos vai administratīvos aktus un paražas, jo īpaši attiecībā uz reliģiskiem rituāliem”, ir jākonstatē, ka iesniedzējtiesa nav precīzi norādījusi, uz kādām paražām vai aktiem tā vēlas atsaukties.

50. Pat pieņemot, ka no lūguma sniegt prejudiciālu nolēmumu tiktu izsecināts, ka to faktiski ir gribēts attiecināt uz Flandrijas reģionā līdz 2014. gadam piekopto praksi, kas ļāva izmantot pagaidu nelicencētas kautuves, lai apmierinātu rituālo kaušanu pieprasījuma maksimumu, kāds tika konstatēts islāma Upurēšanas svētku laikā, ir skaidri redzams, ka pat tad, ja šo praksi iespējams kvalificēt kā reliģisku paražu, tās izvērtējums būtībā sakrīt ar strīdīgo tiesību normu spēkā esamības pārbaudi no Hartas 10. pantā paredzētās ticības brīvības viedokļa.

b) Par kaušanas (bez apdullināšanas) islāma Upurēšanas svētku laikā reliģiskā pienākuma apjomu

51. Izskatāmajā lietā ir ticis apgalvots, ka kaušana bez apdullināšanas un, konkrētāk, kaušanas pienākums islāma Upurēšanas svētku laikā nebūtu obligāti jāuzskata par islāma reliģijas nepārkāpjamu pienākumu un ka tādējādi prejudiciālais jautājums ir balstīts uz kļūdainu premisu.

52. Proti, ir ticis uzsvērts, it īpaši no GAIA apvienības puses, ka atsevišķi musulmaņu kopienas pārstāvji uzskata, ka elektronarkoze vai jebkura cita līdzīga apdullinoša darbība pirms kaušanas, tā kā tā neietekmē dzīvnieka vitālās funkcijas un it īpaši dzīvnieka asinsriti (kas nozīmē, ka tas varētu atgūt samanu, ja nenotiktu asins nolaīšana), atbilst islāma reliģijas priekšrakstiem²².

53. Tāpat ir ticis norādīts, ka zināms skaits musulmaņu valstu importē un ražo gaļu ar “halal” marķējumu un kas ir iegūta no dzīvniekiem, kuri ir tikuši nokauti ar apdullināšanu²³.

54. Visbeidzot un konkrētāk, attiecībā uz reliģisko pienākumu kaut dzīvnieku islāma Upurēšanas svētku laikā arī ir ticis norādīts, ka daudzi skolotie un praktizējošie musulmaņi uzskata, ka šai kaušanai obligāti nav jānotiek šo svētku pirmajā dienā. Tāpat arī pastāvot pieaugoša tendence uzskatīt, it īpaši jaunāko praktizējošo musulmaņu vidū, ka dzīvnieka kaušanu šo svētku laikā var aizstāt ar ziedošanu.

55. Manā ieskatā Tiesai nav jāizlemj jautājums par to, vai islāma reliģija faktiski aizliedz dzīvnieku apdullināšanu vai arī, gluži pretēji un kā tiesas sēdē uzstājīgi apgalvoja GAIA, šis aizliegums ir pieņemts tikai atsevišķos reliģiskos novirzienos.

20 Skat. it īpaši spriedumu, 2016. gada 15. februāris, *N.* (C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, 46. punkts un tajā minētā judikatūra).

21 Skat. it īpaši spriedumu, 2016. gada 30. jūnijs, *Toma un Biroul Executorului Judecătoresc Horațiu-Vasile Cruduleci* (C-205/15, EU:C:2016:499, 41. punkts un tajā minētā judikatūra).

22 GAIA konkrēti atsaucas uz Bristoles Universitātes pētījumu, no kura izrietot, ka 95 % islāma zinātnieku esot vienprātis par to, ka apdullināšana, kas neizraisa nokaujama dzīvnieka nāvi, ir *halal* (skat. Fuseini, A. u.c., “The Perception and Acceptability of Pre-Slaughter and Post-Slaughter Stunning for Halal Production: the Views of UK Islamic Scholars and Halal Consumers”, *Meat Science*, Nr. 123, 2017, 143. – 153. lpp.).

23 Atsevišķas musulmaņu valstis kā Jordānija vai Malaizija pieļaujot apdullināšanu rituālās kaušanas laikā ar nosacījumu, ka tā ir atgriezeniska, proti, ka tā neizraisa dzīvnieka nāvi. Turklāt bieži tiek piesaukts Jaunzēlandes (kura ir pasaules lielākais aitas gaļas ražotājs) gadījums, kura uz musulmaņu valstīm eksportē gaļu, kas ir iegūta no dzīvnieku kautuvēm, kurās veic apdullināšanu.

56. Tā kā saskaņā ar Tiesai iesniegtajiem lietas materiāliem šķiet, ka aplūkojamajā gadījumā Beļģijas musulmaņu vairākuma vidū ir vienprātība, kuru pauž šis valsts Musulmaņu izpildorgāna Teologu padome, ka rituālajai kaušanai ir jānotiek bez apdullināšanas, neatkarīgi no tā, vai tā ir atgriezeniska, vai ne, ko mēs varam vienīgi pieņemt zināšanai.

57. Tāpat nešķiet lietderīgi noskaidrot, vai visi musulmaņi uztver šo prasību kā būtisku reliģisku pienākumu vai arī šā pienākuma izpildei ir iespējama alternatīva. Kā to savos rakstveida apsvērumos ir norādījusi Komisija, zināmu reliģisko novirzienu esamību mēs varam tikai pieņemt zināšanai. Tiesai nav jālemj par to, cik ortodoksi vai ķecerīgi ir atsevišķi reliģiskie spriedumi vai atsevišķi tās priekšraksti.

58. Līdz ar to un kā to citiem vārdiem ir izteikusi iesniedzējtiesa, kaušana bez apdullināšanas islāma Upurēšanas svētku laikā noteikti ir uzskatāma par reliģisku priekšrakstu, uz kuru attiecas ticības brīvības aizsardzība, un tas tā ir neatkarīgi no tā, ka islāmā, iespējams, pastāv dažādi novirzieni vai alternatīvi risinājumi, ja šo priekšrakstu nav iespējams izpildīt²⁴.

59. Šajā ziņā es varu tikai pievienoties iesniedzējtiesas un vairuma lietas dalībnieku paustajai nostājai, ka rituālā kaušana, kas tiek veikta islāma Upurēšanas svētku laikā, patiešām ir “reliģisks rituāls” Regulas Nr. 1099/2009 2. panta g) punkta izpratnē un tādējādi tas ietilpst Hartas 10. pantā un ECPAK 9. pantā nostiprinātajā ticības brīvībā kā reliģiskās pārliecības izpausme.

60. Starp citu, šī nostāja man šķiet esam pilnīgā saskaņā ar ECT judikatūru, kurā ir pausts uzskats, ka rituālās kaušanas pieder pie reliģijas praktizēšanas, tādējādi tās ietilpst iepriekš minēto tiesību normu piemērošanas jomā²⁵.

61. Tāpat un kaut arī atsevišķi lietas dalībnieki ir uzskatījuši par vajadzīgu noskaidrot šo aspektu, lai noteiktu, vai islāma Upurēšanas svētku laikā Flandrijas reģionā ir vai nav bijušas problēmas ar kaušanas kapacitāti, man nešķiet vēlams, lai Tiesa izteiktos par jautājumu, vai no teoloģiskā viedokļa rituālajai kaušanai obligāti ir jānotiek pirmajā šo svētku svinēšanas dienā, vai arī tā var notikt trīs nākamo dienu laikā²⁶.

62. Pēc tam, kad ir veikti šie ievada precizējumi, ir jānoskaidro jautājums, vai Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, paredzētais pienākums veikt kaušanas bez apdullināšanas licencētās kautuvēs ir vai nav šīs ticības brīvības īstenošanas ierobežojums.

2. Par ticības brīvības un dalībvalstu paražu reliģisko rituālu jomā īstenošanas ierobežojuma esamību

63. Pirmkārt, es lielos vilcienos izklāstīšu dzīvnieku kaušanas jomā piemērojamus vispārīgos noteikumus neatkarīgi no izvēlēta kaušanas paņēmiena (tas ir, ar dzīvnieka apdullināšanu vai bez tās), kas izriet no Regulas Nr. 853/2004 saistībā ar “higiēnas tiesību aktu paketes” pieņemšanu. Otrkārt, es paskaidrošu iemeslus, kāpēc Regulas Nr. 1099/2009 – kas, atgādināšu, ir regula, kuras galvenais mērķis ir dzīvnieku labturības aizsardzība, – 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, noteikumus nevar būt ietverts ticības brīvības ierobežojums.

24 Kā savā 2013. gada 17. decembra spriedumā (*Vartic* pret Rumāniju, CE:ECHR:2013:1217JUD001415008, 34. punkts un tajā minētā judikatūra) ir atzinusi ECT, pienākums ievērot neitralitāti liedz valsts iestādēm izvērtēt reliģisko uzskatu spēkā esamību un leģitimitāti vai to paušanas nosacījumus.

25 Skat. it īpaši ECT spriedumu, 2000. gada 27. jūnijs, *Cha'are Shalom Ve Tsedek* pret Franciju (CE:ECHR:2000:0627JUD002741795, 73. punkts). Vispārīgāk saistībā ar reliģijā pamatotiem priekšrakstiem par pārtiku skat. ECT spriedumus, 2010. gada 7. decembris, *Jakóbski* pret Poliju (CE:ECHR:2010:1207JUD001842906), un 2013. gada 17. decembris, *Vartic* pret Rumāniju (CE:ECHR:2013:1217JUD001415008).

26 Upurēšanas svētkiem sekojošās trīs dienas islāma tradīcijā tiek apzīmētas kā Tašrika dienas. Šajā ziņā GAIA tiesas sēdē plaši aprakstīja dažādos šajā jomā pastāvošos novirzienus.

a) Par vispārīgajiem noteikumiem, kas saskaņā ar Regulu Nr. 853/2004 ir piemērojami visu veidu kaušanām

64. Dzīvnieku izcelsmes pārtikas produkti neatkarīgi no izmantotā kaušanas paņēmiena ir jāražo un jātirgo saskaņā ar stingriem standartiem, kuru galvenais mērķis ir nodrošināt higiēnu un pārtikas drošību²⁷.

65. Regulā Nr. 853/2004 izstrādāto konkrēto higiēnas noteikumu, kas ir piemērojami dzīvnieku izcelsmes pārtikas produktiem – produktiem, kuri var radīt īpašus riskus –, pirmais un galvenais mērķis ir noteikt paaugstinātus higiēnas standartus, lai it īpaši izvairītos no draudiem cilvēka veselībai²⁸. Šajos noteikumos ir pausti vienoti principi, “jo īpaši attiecībā uz ražotāju un kompetento iestāžu pienākumiem, uzņēmumu strukturālajām darbības un higiēnas prasībām, uzņēmumu apstiprināšanas procedūrām, uzglabāšanas un pārvadāšanas prasībām un veselības marķējumu”²⁹. Tādējādi Regulā Nr. 853/2004 ir paredzētas īpašas prasības, kas cita starpā attiecas uz kautuvju būvniecību, struktūru un iekārtām. Tikai kautuves, kas atbilst šīm prasībām, var tikt licencētas saskaņā ar šo regulu.

66. Lai nodrošinātu izveidotās sistēmas stabilitāti un efektivitāti un lai gādātu par iekšējā tirgus pareizu darbību³⁰, ir ļoti svarīgi, lai šīs prasības tiktu ievērotas visās dalībvalstīs un no visu ražotāju un nozarē strādājošo puses³¹. Lai gan var tikt pieļauta zināma elastība, tā nekādā gadījumā nedrīkst apdraudēt pārtikas higiēnas jomas mērķus³².

67. Tātad galvenais ir tas, ka prasības, kas attiecas uz kautuvēm, kuras var tikt licencētas atbilstoši Regulai Nr. 853/2004, ir piemērojamas neatkarīgi no tā, vai kaušana ietver vai neietver apdullināšanu. Vispārējam pienākumam izmantot licencētas kautuves ir ļoti maza saistība ar izmantoto kaušanas veidu (tas ir, vai tas ir vai nav rituāls). Turklāt šis pienākums nav balstīts vienīgi uz dzīvnieku labturības aizsardzības apsvērumiem, bet izriet arī no “higiēnas” tiesību aktu paketes prasībām, kas ir formulētas tostarp Regulā Nr. 853/2004.

68. No Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta izrietošā prasība, saskaņā ar kuru kaušanai ir jānotiek licencētā kautuvē, kas atbilst visiem šīs regulas III pielikumā noteiktajiem standartiem, faktiski veicina pārtikas drošības garantēšanu neatkarīgi no praktizētā kaušanas paņēmiena. Šī pēdējā prasība, kas, starp citu, kā to ir apstiprinājuši prasītāji pamatlietā, nenonāk pretrunā islāma reliģijas priekšrakstiem, nekļūst mazāk nozīmīga tāpēc, ka dzīvnieka kaušana notiek bez tā iepriekšējas apdullināšanas.

27 Šajā nozīmē skat. Komisijas Priekšlikuma “higiēnas” regulai (COM(2000) 438, galīgā redakcija, 10. lpp.) paskaidrojuma rakstu, kas ir konkrētizēts ar Regulas Nr. 853/2004 pieņemšanu, kurā ir uzsvērtā lielā interese izmantot saskaņā ar stingriem higiēnas standartiem licencētas kautuves.

28 Šajā nozīmē skat. Regulas Nr. 853/2004 preambulas 2. apsvērumu.

29 Skat. Regulas Nr. 853/2004 preambulas 4. apsvērumu.

30 Šajā nozīmē skat. Regulas Nr. 853/2004 preambulas 9. apsvērumu.

31 Skat. Regulas Nr. 853/2004 preambulas 18. apsvērumu, saskaņā ar kuru “ir lietderīgi šajā regulā paredzētās strukturālās un higiēnas prasības attiecināt uz visiem uzņēmumu veidiem, tostarp mazajiem uzņēmumiem un pārvietojamām kautuvēm”.

32 Skat. it īpaši Regulas Nr. 853/2004 preambulas 19. apsvērumu. Šajā preambulas apsvērumā ir paredzēts, ka procedūrai, ar ko dalībvalstīm ļauj piemērot elastīgu pieeju, jābūt pārredzamai un tajā, ja tas ir nepieciešams nesaskaņu atrisināšanai, ir jāparedz apspriešanās Pastāvīgajā pārtikas aprites un dzīvnieku veselības komitejā.

b) Par dzīvnieku labturības noteikumu, kas izriet no Regulas Nr. 1099/2009 normām, ietekmes uz ticības brīvību izvērtējumu

69. Ir jāvērtē uzmanība uz to, ka cēlonis Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta spēkā esamības apšaubīšanai pamatlietā nenoliedzami ir par dzīvnieku labturību atbildīgā Flandrijas ministra 2014. gada 12. septembra paziņojums, saskaņā ar kuru no 2015. gada viņš vairs neizsniegs atļaujas pagaidu kaušanas vietām, pamatojoties uz to, ka šādas atļaujas neatbilstot šīs regulas normām³³.

70. Tomēr šo pēdējo minēto tiesību normu spēkā esamības apšaubīšana no ticības brīvības skatpunkta man šķiet vismaz paradoksāla.

71. Proti, ir jāatgādina, ka saskaņā ar pašlaik piemērojamo tiesisko regulējumu piemērojams ir kaušanas ar apdullināšanu princips. Piemēram, Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 1. punktā ir paredzēts, ka dzīvnieki tiek nonāvēti vienīgi pēc apdullināšanas saskaņā ar šīs regulas I pielikumā izklāstītajiem paņēmieniem un priekšrakstiem.

72. Pēc kulta brīvības un dzīvnieku labturības izsvēršanas un ņemot vērā Regulas Nr. 1099/2009 mērķi, proti, saskaņot standartus dzīvnieku labturībai to nonāvēšanas brīdī, šīs regulas 4. panta 4. punktā tomēr šobrīd ir paredzēts izņēmums attiecībā uz dzīvnieku rituālo kaušanu kautuvēs bez apdullināšanas.

73. Kā to parāda Regulas Nr. 1099/2009 preambulas 18. apsvērums, šīs regulas 4. panta 4. punktā, paredzot atkāpi no šā panta 1. punktā nostiprinātā vispārīgā noteikuma, ka dzīvnieki tiek nonāvēti vienīgi pēc apdullināšanas, faktiski tiek atbalstītas rituālās kaušanas bez apdullināšanas, un tas tiek darīts, lai respektētu atsevišķus reliģiskos priekšrakstus.

74. Savukārt un pretēji tam, ko varētu vadināt uzskatīt prasītāju pamatlietā argumentācija, šajā tiesību normā nav paredzēta neviena īpaša papildu prasība, kas attiektos tikai uz rituālajām kaušanām, bet ne uz cita veida kaušanām.

75. Manā ieskatā, šādos apstākļos šī tiesību norma varētu tikt atzīta par spēkā neesošu no ticības brīvības ierobežošanas skatpunkta vienīgi gadījumā, ja tiktu konstatēts, ka pati licencēto kautuvju izmantošana ir pretrunā noteiktiem reliģiskiem priekšrakstiem, vai arī ja tiktu pierādīts, ka šajā tiesību normā paredzētie nosacījumi objektīvi kavē iespēju veikt dzīvnieku kaušanu saskaņā ar noteiktiem reliģiskiem rituāliem.

76. Taču atgādināšu, kā izriet no lietas materiāliem un kā tika apstiprināts tiesas sēdē, ka prasītāji pamatlietā neapgalvo, ka pienākums veikt rituālās kaušanas kautuvē pats par sevi ir nesaderīgs ar viņu reliģisko pārliecību.

77. Turklāt prasītāji pamatlietā nenorāda, kādu principiālu iemeslu dēļ – tas ir, neatkarīgi no apgalvotajām problēmām saistībā ar pašlaik pastāvošo kautuvju kapacitāti un galvenokārt izmaksām, kas būtu jāsedz, veidojot jaunus uzņēmumus vai pārveidojot pastāvošos uzņēmumus atbilstoši regulas normām, – nosacījums, ka dzīvnieku kaušanas ir jāveic licencētās kautuvēs, ir problemātisks no ticības brīvības ievērošanas skatpunkta.

³³ Šajā kontekstā iesniedzējtiesa atsaucas it īpaši uz 2015. gada 30. jūlija revīzijas ziņojumu. Proti, šajā ziņojumā bija norādīts, ka “veicot dzīvnieku nonāvēšanu bez apdullināšanas reliģisku rituālu nolūkos ārpus kautuves, netiek ievērota regula”, turklāt tas tā esot, lai gan centrālā kompetentā iestāde ir “pielikusi lielas pūles, lai reliģisko svētku laikā reglamentētajās vietās tiktu ievēroti tādi paši dzīvnieku labturības nosacījumi”.

78. Kā ir minējušas it īpaši Padome un Komisija, pienākums nodrošināt to, lai visas kaušanas vietas būtu licencētas un tāad atbilstu Regulā Nr. 853/2004 paredzētajiem nosacījumiem, ir pilnīgi *neitrāls* un attiecas uz visiem kaušanas organizētājiem. Taču tiesību norma, kas ir piemērojama neitrāli un kam *nav nekādas saistības ar reliģiskajiem uzskatiem*, principā nevar tikt uzskatīta par ticības brīvības īstenošanas ierobežojumu³⁴.

79. Tādējādi, manā ieskatā, tam, ka šādu licencētu uzņēmumu pakalpojumu izmantošana rada papildu izmaksas salīdzinājumā ar pagaidu kautuvēm, kuru izmantošana līdz attiecīgajam brīdim Flandrijas reģionā tika pieļauta, nav nozīmes. Svarīgi ir norādīt, ka izmaksas, kas būtu jāsedz licencētu kautuvju izveidei, ir vienādas neatkarīgi no tā, vai tās ir vai nav paredzētas rituālajai kaušanai.

80. Šajā ziņā ECT ir atzinusi, ka pasākums nav uzskatāms par iejaukšanos pamattiesībās tāpēc, ka tas rada izmaksas grupai, kas seko noteiktiem reliģiskiem priekšrakstiem vai noteiktai ticībai³⁵. Tam tā vēl jo vairāk būtu jābūt gadījumā, kad izmaksas, ko rada reliģiska priekšraksta ievērošana, principā ir tādas pašas kā tās, kuras sedz personas, kas neseko šim priekšrakstam.

81. Tāad šāds noteikums pats par sevi nav tāds, kas var neitralizēt vai ierobežot iespēju veikt rituālās kaušanas, bet ar to vienīgi tiek atgādināts, ka ikviena kaušana ir jāveic uzņēmumā, kurš atbilst Regulas Nr. 853/2004 pielikumā paredzētajiem standartiem.

82. Visu apsverot, man šķiet, ka ar savu argumentāciju prasītāju pamatlietā nodoms ir piedevām atkāpei, kas ir paredzēta attiecībā uz rituālajām kaušanām, atsaukties uz papildu atkāpi no pienākuma veikt kaušanas licencētās kautuvēs.

83. Proti, galvenais iemesls, kas šķiet esam pamudinājis iesniedzējtiesu uzdot prejudiciālo jautājumu, izriet no apstākļa, ka Flandrijas reģionā pašlaik pastāvošajām licencētajām kautuvēm islāma Upurēšanas svētku laikā kaušanas pieprasījuma pieauguma dēļ neesot pietiekamas kaušanas kapacitātes un ka šādu kautuvju būvniecības vai pagaidu kaušanas vietu pārveidošanas par pastāvīgām licencētām kautuvēm izmaksas ir ļoti augstas.

84. Taču šai kapacitātes nepietiekamībai un iespējamajām izmaksām, ko radītu jaunu licencētu uzņēmumu izveide, nav saistības ar Regulas Nr. 1099/2009 normu piemērošanu.

85. Manā ieskatā, īslaicīgajām kaušanas kapacitātes problēmām konkrētā teritorijā, kādas it kā³⁶ ir novērotas Flandrijas reģionā, ņemot vērā lielo pieprasījumu pēc rituālajām kaušanām, kas ir ticis konstatēts dažas dienas islāma Upurēšanas svētku laikā, nav tiešas vai netiešas saistības arī ar pienākumu izmantot licencētas kautuves Regulas Nr. 853/2004 izpratnē. Šīs grūtības, kā ir norādījuši arī Komisija un Apvienotās Karalistes valdība, drīzāk izgaismo jautājumu par to, kam ir jāsedz šādu uzņēmumu izveidošanas izmaksas, lai apmierinātu augstāko pieprasījumu pēc rituālajām kaušanām islāma Upurēšanas svētku laikā.

86. Tiesas sēdē izvaicāti par to, vai ārpus islāma Upurēšanas svētku laika “halal” gaļas pieejamība vispār ir nodrošināta pietiekami, prasītāji pamatlietā atbildēja apstiprinoši. Viņi arī apstiprināja, ka, viņu ieskatā, problēmas cēlonis slēpjas tajā, ka jaunu licencētu kautuvju būvniecība, lai apmierinātu tieši augstāko pieprasījumu pēc rituālajām kaušanām šo svētku laikā, neesot ekonomiski izdevīgs risinājums visa gada griezumā.

34 Šajā kontekstā Komisija min ECT judikatūru (skat. it īpaši ECT spriedumu, 2009. gada 3. decembris, *Skugar* u.c. pret Krieviju (CE:ECHR:2009:1203DEC004001004)) saistībā ar nodokļu maksātāja identifikācijas numura izmantošanu.

35 Šajā nozīmē skat. ECT spriedumu, 2011. gada 30. jūnijs, *Association des Témoins de Jéhovah* pret Franciju (CE:ECHR:2011:0630JUD000891605, 52. punkts un tajā minētā judikatūra), saskaņā ar kuru “ticības brīvība nebūt nav nenozīmē, ka baznīcai vai tās sekotājiem būtu jāpiešķir no citiem nodokļu maksātājiem atšķirīgs nodokļu maksātāja statuss”.

36 Vairāki lietas dalībnieki, it īpaši Flandrijas reģions, ir norādījuši, ka šī kaušanas vietu nepietiekamība aplūkojamajā gadījumā šajā lietā nav pierādīta.

87. Tas apstiprina, ka iespējamās kaušanas kapacitātes problēmas, apsverot tās gan no piedāvājuma, gan pieprasījuma skatpunkta, nav izraisījis Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkts un ka tās tomēr ir vairāku īpašu apstākļu sakritības sekas, kuri ir pilnīgi neatkarīgi no šīs tiesību normas darbības jomas un kuri galvenokārt izriet no lielas pieprasījuma pēc rituālajām kaušanām koncentrācijas ļoti konkrētā brīdī gadā, turklāt uz ļoti īsu laiku.

88. Tomēr, kā, manuprāt, ļoti pamatoti ir uzsvērusi Komisija, Savienības tiesību normas spēkā esamība ir izvērtējama, ņemot vērā pašu šo tiesību normu raksturīgās iezīmes, un tā nevar būt atkarīga no konkrēta gadījuma īpašajiem apstākļiem³⁷.

89. Noslēgumā un nepiekrītot iesniedzējtiesas paustajām šaubām, man šķiet, ka nav neviena pārliecinoša argumenta, lai uzskatītu, ka strīdīgais tiesiskais regulējums, kas, atgādināšu, ir pilnīgi neitrāls un vispāriemērojams, ir uzskatāms par ticības brīvības ierobežojumu.

3. Par iespējami konstatējamā ticības brīvības ierobežojuma attaisnojumu

90. Tā kā, manā ieskatā, nevar secināt, ka pastāv no vispārējā pienākuma izmantot licencētas kautuves izrietošs ticības brīvības ierobežojums, jautājums par to, vai tāds ierobežojums ir attaisnojams, vairs nav aktuāls.

91. Tomēr, ja Tiesa šim secinājumam nepiekrīstu, uzskatot, ka pienākums izmantot licencētas kautuves, kas ir vienīgais, kas tiek apšaubīts šajā lietā, ir iejaukšanās ticības brīvībā, jo tas liedz praktizējošajiem musulmaņiem izpildīt viņu reliģisko pienākumu upurēšanas svētku laikā, es uzskatu, ka šādā gadījumā neviens leģitīms vispārējo interešu mērķis nevarētu attaisnot šīs brīvības ierobežojuma pastāvēšanu.

92. Šis pēdējais secinājums, kas no pirmā acu uzmetiena var pārsteigt, ja atsaucas uz manu analīzi daļā, kas ir veltīta ticības brīvības ierobežojuma identificēšanai, ir izskaidrojams ar turpinājumā norādītajiem apsvērumiem.

93. Protams, *a priori* ir aizstāvama doma, ka rituālo kaušanu iespēju ierobežošana, ko izraisa pienākums izmantot licencētas kautuves, kalpo sabiedriskās kārtības un sabiedrības veselības leģitīmo mērķu īstenošanai, proti, dzīvnieku labturības, sabiedrības veselības un pārtikas drošības aizsardzībai.

94. Tomēr un gadījumā, ja tiktu atzīts, ka pienākums izmantot licencētās kautuves islāma Upurēšanas svētku laikā ir pretrunā ticības brīvībai, mums neizbēgami nāktos veikt neiespējamu izšķiršanos starp šo brīvību un dzīvnieku labturības, sabiedrības veselības un pārtikas drošības aizsardzības prasībām, kas, atgādināšu, ir trīs, nosakot pienākumu izmantot licencētas kautuves, sasniedzamie vispārējie mērķi. Galu galā nāktos hierarhiski sakārtot ticības brīvības ievērošanu un nepieciešamību sasniegt šos leģitīmos vispārējo interešu mērķus, lai gan likumdevēja nodoms ir bijis tieši radīt līdzsvaru starp ticības brīvības ievērošanu un šo dažādo mērķu sasniegšanu, tostarp Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta noteikumu formulējumā.

³⁷ Šajā nozīmē skat. spriedumu, 2016. gada 28. jūlijs, *Ordre des barreaux francophones et germanophone* u.c. (C-543/14, EU:C:2016:605, 29. punkts).

95. Citiem vārdiem sakot, ja tiktu atzīts, ka šī pēdējā tiesību norma, kura liecina par Eiropas likumdevēja centieniem radīt taisnīgu līdzsvaru starp ticības brīvību un tādu leģitīmu vispārējo interešu mērķu īstenošanu, kādi ir sabiedrības veselības, pārtikas drošības un dzīvnieku labturības aizsardzība³⁸, ir uzskatāma par ticības brīvības ierobežojumu, man ir grūti iedomāties, kā varētu uzskatīt, ka šis ierobežojums ir attaisnojams ar minētajām prasībām tieši konkrētajā islāma Upurēšanas svētku svinēšanas kontekstā.

96. Kaut gan cilvēku veselības apsvērumiem principā ir dodama priekšroka pār dzīvnieku labturības apsvērumiem, šķiet, ka šajā lietā ļoti īpaša uzmanība ir tikusi pievērsta dzīvnieku labturības veicināšanai kā leģitīmam vispārējo interešu mērķim, kas ir tieši ticis izvirzīts, pieņemot Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta noteikumus, lasot tos kopā ar 2. panta k) punkta noteikumiem.

97. Līdz ar to es turpinājumā izklāstīšu, pirmkārt, kāpēc dzīvnieku labturības aizsardzība nav mērķis, kas var attaisnot ticības brīvības ierobežošanu gadījumā, ja tiktu uzskatīts, ka Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā šāds ierobežojums ir ietverts, un, otrkārt, kāpēc šāds ierobežojums nav atbilstīgāks un samērīgāks pārtikas drošības un sabiedrības veselības nodrošināšanai ļoti konkrētajā islāma Upurēšanas svētku svinēšanas kontekstā.

a) Ticības brīvība un dzīvnieku labturības aizsardzība Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, izvērtējumā

98. Lai gan es ne visai piekrītu secinājumam, ka Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkts, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, ir problemātisks no ticības brīvības skatpunkta, es varu vienīgi pievienoties prasītāju pamatlietā Tiesai iesniegtajos rakstveida apsvērumos izdarītajam vērtējumam, ka gadījumā, ja dzīvnieku labturības aizsardzības mērķis, iespējams, nonāk pretrunā kādai no pamattiesībām, obligāti ir jāievēro piesardzība.

99. Šajā ziņā ir pietiekami norādīt uz LESD 13. pantu, saskaņā ar kuru “Savienība un dalībvalstis velta pienācīgu uzmanību dzīvnieku kā jutīgu būtnu labturības prasībām, *vienlaikus ievērojot* dalībvalstu normatīvos vai administratīvos aktus un paražas, jo īpaši attiecībā uz reliģiskiem rituāliem, kultūras tradīcijām un reģionālās kultūras mantojumu”³⁹.

100. Šajā gadījumā man šķiet, ka ir problemātiski izdarīt secinājumu, ka saskaņā ar Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta noteiktais pienākums izmantot kautuves, kuras ir licencētas saskaņā ar Regulu Nr. 853/2004, lai arī tas rada ticības brīvības ierobežojumu, ir nepieciešams leģitīma mērķa sasniegšanai un ar to samērīgs.

101. Pirms tiek secīgi izvērtēti jautājumi par strīdīgās tiesību normas nepieciešamību un samērīgumu, man šķiet, ka ir jāizdara *vispārīga ievada piezīme* attiecībā uz līdzsvara radīšanu starp piemērojamajā tiesiskajā regulējumā sniegtajām iespējām veikt kaušanas bez apdullināšanas, respektējot noteiktus reliģiskus uzskatus, no vienas puses, un dzīvnieku labturības aizsardzību, no otras puses.

102. Šajā tiesvedībā ir ticis norādīts – bieži ar lielu pārliecību un visai kategoriskā veidā –, ka nav noliedzams, ka neapdullināta dzīvnieka kaušana dzīvniekam var radīt vairāk sāpju un ciešanu⁴⁰.

38 Un tas tā ir, neskarot dalībvalstīm Regulas Nr. 1099/2009 26. panta 2. punktā atvēlēto iespēju “pieņemt valsts noteikumus, ar ko nodrošina plašāku dzīvnieku aizsardzību nonāvēšanas laikā nekā ar šīs regulas noteikumiem”. Atgādināšu, ka Regulas Nr. 1099/2009 preambulas 18. apsvērumā šajā ziņā ir norādīts, ka “ir svarīgi, lai tiktu saglabāta iespēja atkāpties no prasības par dzīvnieku apdullināšanu pirms to nokaušanas, tādējādi atstājot zināmu rīcības brīvību katras dalībvalsts ziņā”.

39 Mans izcēlums.

40 Skat. nostāju, ko ir paudusi Apvienotās Karalistes valdība, kura norāda, ka ir zinātniski pierādīts, ka dzīvnieku apdullināšana, lai izraisītu to sāpīgu zudumu nonāvēšanas brīdī, ir efektīvs paņēmieni, lai samazinātu dzīvnieku ciešanas. Līdzīgi arī Igaunijas valdība ir atsaukusies uz pētījumu ar nosaukumu “Report on good and adverse practices – Animal welfare concerns in relation to slaughter practices from the viewpoint of veterinary sciences”, kas ir ticis veikts Eiropas projekta DIALREL (“Encouraging Dialogue on issues of Religious Slaughter”) ietvaros un kas ir pieejams interneta vietnē: <http://www.dialrel.eu/dialrel-results/veterinary-concerns.html>.

103. Tomēr turēšanās pie šīs premissas, kas ir labi saprotama no teorijas skatpunkta, manā ieskatā, nedrīkst novest pie sprieduma, ka reliģiskās kopienas, kuras proponē dzīvnieka kaušanu bez apdullināšanas, ignorē dzīvnieku labturību, pieturoties pie arhaiskas, barbariskas un ar modernās demokrātiskās sabiedrībās atzītiem principiem nesaderīgas prakses.

104. Turklāt pietiek ievērot faktu, ka Savienības likumdevējs, pieņemot Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktu, ir tieši izlēmis saglabāt dalībvalstīm iespēju atļaut reliģiskos rituālos paredzētus īpašus kaušanas paņēmienus. Ir atkārtoti jāuzsver, ka šajā normā izvirzītā prasība, ka rituālās kaušanas var tikt veiktas vienīgi “kautuvē”, ir vienīgi Regulā Nr. 853/2004 noteiktās vispārējās normas, kas ir piemērojama neatkarīgi no izvēlēta dzīvnieka kaušanas paņēmiena, atgādinājums.

105. Šajā ziņā es noteikti vēlos atgādināt, ka aplūkojamais “ierobežojums” attiecas nevis uz kaušanu bez apdullināšanas, bet gan uz vispārīgāku pienākumu izmantot kautuves, kas ir licencētas Regulas Nr. 853/2004 izpratnē.

106. Kā ir bijusi iespēja uzsvērt diskusijās valsts limenī, aiz specifiskā jautājuma par rituālo kaušanu ļoti ātri parādās vēsturiski ļoti augstais stigmatizēšanas risks, kuru ir jācenšas papildus neveicināt⁴¹.

107. Nebūt nevar izslēgt, ka kaušana bez apdullināšanas, kas tiek izpildīta labos apstākļos⁴², dzīvniekiem var būt mazāk sāpīga nekā kaušana ar iepriekšēju apdullināšanu, kura tiek veikta apstākļos, kad acīmredzamu rentabilitātes iemeslu dēļ un, ņemot vērā dzīvnieku izcelsmes produktu ražošanas nozares ievērojamo industrializāciju, dzīvnieku piedzīvotais stress un ciešanas to nonāvēšanas laikā tiek saasināti⁴³.

108. Riskējot atgādināt pašsaprotamo, visas nonāvēšanas formas būtībā ir vardarbīgas un līdz ar to problemātiskas no dzīvnieku ciešanu viedokļa⁴⁴.

109. Es personīgi neesmu pārliecināts, kā liecina arī daudzi pētījumi un pārbaudes⁴⁵, ka licencēto kautuvju izmantošana vienmēr ir uzskatāma par ļoti efektīvu aizsardzības līdzekli pret dzīvnieku ciešanām, kas pati par sevi attaisnotu ticības brīvības ierobežojumu.

41 Es gandrīz vārdu pa vārdam atkārtāju *Assemblée nationale française* [Francijas Nacionālās asamblejas] izmeklēšanas komisijas vārdā sagatavotajā 2016. gada 20. septembra ziņojumā ietvertos secinājumus par gaļas dzīvnieku kaušanas apstākļiem Francijas kautuvēs (<http://www2.assemblee-nationale.fr/14/autres-commissions/commissions-d-enquete/conditions-d-abattage-des-animaux-de-boucherie-dans-les-abattoirs-francais/>).

42 Šajā kontekstā man šķiet interesanti norādīt, ka tieši dzīvniekiem piešķirtās cieņas un viņu labturībai piešķirtās nozīmes dēļ to nonāvēšanas darbība jūdaisma un islāma tradīcijās ir ritualizēta.

43 Dzīvnieku aizstāvības apvienības regulāri publiski norāda uz ļoti kritizējamajiem nosacījumiem, kādos kaušana notiek tomēr licencētajās kautuvēs. 41. zemsvitras piezīmē minētajā ziņojumā ziņotājs konstatē “atsevišķu nozares pārstāvju centienus izmantot saistībā ar rituālo kaušanu izvirzītos jautājumus, lai liktu aizmirst ļoti nopietnās problēmas [...] dzīvnieku labturības ziņā, kuras ir sastopamas tradicionālās kaušanas jomā”.

44 Kā ir norādīts Regulas Nr. 1099/2009 preambulas 2. apsvērumā, “dzīvnieku nonāvēšana var izraisīt sāpes, stresu, bailes vai cita veida ciešanas dzīvniekiem pat vislabākajos iespējamajos tehniskajos apstākļos. Zināmas darbības saistībā ar nonāvēšanu var radīt ļoti lielu stresu, un jebkurai apdullināšanas teknikai ir savi trūkumi”.

45 Kaut gan šobrīd piemērojamais vispārīgais noteikums ir tāds, ka kaušana ir veicama licencētās kautuvēs, es manis veiktajā izpētē esmu atklājis, ka daudzi lopu audzētāji un dzīvnieku aizsardzības apvienības iestājas par ideju, ka kaušana vistuvāk dzīvnieku audzēšanas vietām noteikti ir no dzīvnieku labturības viedokļa vispiemērotākais risinājums.

1) Par ticības brīvības ierobežojuma nepieciešamību, ņemot vērā dzīvnieku labturības aizsardzību

110. Saskaņā ar šobrīd iedibināto judikatūru⁴⁶ dzīvnieku labturības aizsardzība var būt leģitīms vispārējo interešu mērķis, par kura nozīmīgumu it īpaši liecina tas, ka dalībvalstis ir pieņēmušas Protokolu par dzīvnieku aizsardzību un labturību, kas ir pievienots Eiropas Kopienas dibināšanas līgumam⁴⁷. Šim protokolam šobrīd atbilst LESD 13. pants, vispārpiemērojama LESD norma, kas ietverta šā līguma pirmajā daļā, kas ir veltīta principiem⁴⁸.

111. Jautājums ir par to, vai, pastāvot ticības brīvības ierobežojumam, pienākums izmantot licencētās kautuves konkrētajā islāma Upurēšanas svētku kontekstā ir attaisnojams ar nepieciešamību aizsargāt dzīvnieku labturību.

112. Manā ieskatā, tas var tikt apšaubīts.

113. Protams, vispārējās interesēs ir izvairīties no “mežonīgām” kaušanām, kas tiek izpildītas no dzīvnieku labturības viedokļa šaubīgos apstākļos, kas *a priori* nozīmē, ka ir ieteicams, lai dzīvnieku kaušana notiktu uzņēmumos, kurus kontrolē valsts iestādes⁴⁹ vai kuri atbilst konkrētiem standartiem aprīkojuma un loģistikas ziņā.

114. Tomēr tāpēc nevar uzskatīt, ka šiem uzņēmumiem ļoti konkrētajā islāma Upurēšanas svētku svinēšanas kontekstā obligāti ir jābūt licencētām kautuvēm Regulas Nr. 853/2004 izpratnē.

115. Riskējot atkārtoties, jautājums nav par to, vai dzīvnieku labturības vārdā ir jāaizliedz kaušana bez apdullināšanas, bet gan ir jānoskaidro, vai saistībā ar Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā paredzēto atkāpi licencētu kautuvju izmantošana islāma Upurēšanas svētku svinēšanas laikā sniedz pievienoto vērtību dzīvnieku labturības ziņā salīdzinājumā ar nelicencētu pagaidu kaušanas vietu.

116. It īpaši attiecībā uz Flandrijas reģionā līdz 2014. gadam sniegto iespēju veikt rituālās kaušanas ir jānorāda, ka pēc Komisijas dienestu veiktās revīzijas Beļģijā no 2014. gada 24. novembra līdz 3. decembrim, lai izvērtētu dzīvnieku labturības kontroles kaušanas laikā pagaidu vietās, kuras līdz tam bija atļautas, pati Komisija norādīja, ka minētajās vietās pastāv pietiekamas garantijas, un pieņēma zināšanai Beļģijas iestāžu pieliktās pūles, lai uzlabotu situāciju.

117. 2015. gada 30. jūlija revīzijas ziņojumā Komisija, piemēram, ir norādījusi, ka kompetentās iestādes ir darījušas nepieciešamo, lai pagaidu kaušanas vietās, ar kurām tā bija iepazinusies, tiktu ievēroti tādi paši dzīvnieku labturības nosacījumi. Saskaņā ar šo ziņojumu bija secināts, ka, lai gan, veicot dzīvnieka nonāvēšanu bez apdullināšanas ārpus licencētas kautuves reliģisku rituālu nolūkos, nav ievērota Regula Nr. 1099/2009, kompetentās valsts iestādes ir pielikušas lielas pūles, lai reliģisko svētku laikā reglamentētajās vietās tiktu ievēroti tādi paši dzīvnieku labturības nosacījumi.

118. Ar šo konstatējumu Komisijas dienesti, šķiet, ir netieši paiduši uzskatu, ka pagaidu kaušanas vietās, kurām piemīt zināmas pazīmes, bet kuras, iespējams, neatbilst Regulas Nr. 1099/2009 2. panta k) punktā norādītajai licencēto kautuvju definīcijai, var tikt sniegtas dzīvnieku labturības aizsardzības ziņā pietiekamas garantijas kaušanām, kas tiek veiktas islāma Upurēšanas svētku svinēšanas laikā. Attiecībā uz svinēšanu, kas notiek tikai vienu reizi gadā, un ņemot vērā, ka šīs svinēšanas laikā

46 Skat. it īpaši spriedumus, 2008. gada 17. janvāris, *Viamex Agrar Handel un ZVK* (C-37/06 un C-58/06, EU:C:2008:18, 22. un 23. punkts, kā arī tajos minētā judikatūra); 2008. gada 19. jūnijs, *Nationale Raad van Dierenkwekers en Liefhebbers un Andibel* (C-219/07, EU:C:2008:353, 27. punkts), kā arī 2015. gada 23. aprīlis, *Zuchtvieh-Export* (C-424/13, EU:C:2015:259, 35. punkts).

47 OV 1997, C 340, 110. lpp.

48 Skat. spriedumu, 2015. gada 23. aprīlis, *Zuchtvieh-Export* (C-424/13, EU:C:2015:259, 35. punkts).

49 Šajā nozīmē skat. ECT spriedumu, 2000. gada 27. jūnijs, *Cha'are Shalom Ve Tsedek* pret Franciju (CE:ECHR:2000:0627JUD002741795,77. punkts).

nokautajiem dzīvniekiem nav paredzēts ilgi uzturēties kaušanas vietās, šādu licencētu kautuvju izveidošana nešķiet esam patiesi atbilstīga prasība. Proti, nosacījumi, kam uzņēmumiem ir jāatbilst, tostarp saskaņā ar Regulu Nr. 853/2004, ir izstrādāti attiecībā uz uzņēmumiem, kuriem ir paredzēts darboties parastajā piedāvājuma un pieprasījuma tirgū.

119. Turklāt īpašajā kaušanu pieprasījuma maksimuma kontekstā, kāds ir tas, ko var konstatēt islāma Upurēšanas svētku laikā, var pat tikt jautāts, vai tas, ka kaušanas tiek atļautas pagaidu vietās, kuras, lai arī neatbilst licencēto kautuvju definīcijai Regulas Nr. 1099/2009 2. panta k) punkta izpratnē, tomēr atbilst konkrētiem sanitārajiem standartiem, nevar būt pat labāka atbilde uz bažām saistībā ar dzīvnieku labturību. Ar tādu vietu izveidi, atslogojot licencētās kaušanas vietas, ir iespējams sekmēt to, ka kaušana galu galā notiek dzīvniekam vislabākajos apstākļos, it īpaši no piedzīvotā stresa viedokļa.

2) Par ticības brīvības ierobežojuma samērīgumu, ņemot vērā dzīvnieku labturības aizsardzību

120. Saskaņā ar Hartas 52. panta 1. punktu jebkuram Hartā atzīto tiesību un brīvību īstenošanas ierobežojumam ir jābūt noteiktam tiesību aktos un jābūt samērīgam.

121. Šajā lietā aplūkotais ierobežojums, proti, kāds izrietot no Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā paredzētā pienākuma izmantot licencētas kautuves, tas ir, uzņēmumus, kuri atbilst Regulā Nr. 853/2004 paredzētajām prasībām, nenoliedzami izriet no tiesību aktiem.

122. Savukārt un gadījumā, ja tiktu uzskatīts, ka ticības brīvības ierobežojums pastāv un ka šis ierobežojums ir attaisnojams, es šaubos, ka šādu ierobežojumu varētu atzīt par samērīgu ar sasniedzamo mērķi.

123. Saskaņā ar Tiesas pastāvīgo judikatūru samērīguma princips ir saistīts ar prasību, lai Savienības iestāžu akti nepārsniegtu to, kas ir atbilstošs un nepieciešams, lai sasniegtu attiecīgajā tiesiskajā regulējumā noteiktos leģitimos mērķus, ņemot vērā, ka tā radītie traucējumi nedrīkst būt nesamērīgi ar sasniedzamajiem mērķiem⁵⁰, un ka gadījumā, ja ir iespēja izvēlēties vienu no vairākiem piemērotiem pasākumiem, ir jāizvēlas vismazāk apgrūtinotais⁵¹.

124. Es uzskatu, ka pienākums veikt kaušanu licencētā kautuvē var pārsniegt to, kas ir absolūti nepieciešams, lai sasniegtu dzīvnieku labturības aizsardzības mērķi, kad ir runa par dzīvnieka kaušanu nolūkā izpildīt reliģisku rituālu ļoti konkrētā gada laikā.

125. Šajā ziņā ir jānorāda, ka Regulas Nr. 853/2004 III pielikumā ir paredzētas vairākas prasības, kam ir jāatbilst kautuvēm, lai tās varētu tikt licencētas atbilstoši šai regulai.

126. Tomēr ir pieļaujams jautājums, vai, pastāvot ticības brīvības ierobežojumam, ievērot visas šīs prasības ir pienākums ļoti konkrētajā kontekstā, kad pieprasījums pēc kaušanas punktveidā pieaug islāma Upurēšanas svētku laikā.

127. Tādējādi un nepretendējot uz vispusību, šķiet, ka atsevišķi no Regulas Nr. 853/2004 III pielikumā paredzētajiem standartiem, tādiem kā strukturālās prasības, kas attiecas tostarp uz gaļas sadalīšanas cehiem vai gaļas uzglabāšanu aukstumā, var izrādīties liekas, lai apmierinātu islāma Upurēšanas svētku laikā konstatēto kaušanas pieprasījuma maksimumu, uzņēmumos, kuri tiek izmantoti tikai reizi gadā un kuros gaļa principā tiek tieši nodota gala patērētājam.

⁵⁰ Skat. it īpaši spriedumus, 2014. gada 8. aprīlis, *Digital Rights Ireland* u.c. (C-293/12 un C-594/12, EU:C:2014:238, 46. punkts, kā arī tajā minētā judikatūra), un 2016. gada 15. februāris, *N.* (C-601/15 PPU, EU:C:2016:84, 54. punkts).

⁵¹ Skat. it īpaši spriedumus, 2013. gada 17. oktobris, *Schaible* (C-101/12, EU:C:2013:661, 29. punkts), un 2016. gada 9. jūnijs, *Pesce* u.c. (C-78/16 un C-79/16, EU:C:2016:428, 48. punkts).

128. Ņemot vērā iepriekš minēto un gadījumā, ja tiktu uzskatīts, ka ar strīdīgajām tiesību normām ir ierobežota ticības brīvība, mans viedoklis ir tāds, ka noteikti pastāv mazāk apgrūtināošs risinājums par to, ar kuru tiek noteikts pienākums islāma Upurēšanas svētku laikā izmantot licencētas kautuves.

b) Ticības brīvība un pārtikas drošības un sabiedrības veselības aizsardzība

129. Gadījumā, ja tiktu secināts, ka Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punktā, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, izteiktais noteikums ir uzskatāms par ticības brīvības ierobežojumu, rastos arī jautājums par to, vai šis ierobežojums var tikt attaisnots ar leģitīmiem vispārējo interešu iemesliem, kas attiecas uz pārtikas drošību un cilvēku veselību.

130. Proti, ar Regulu Nr. 853/2004, uz kuru ir ietverta norāde Regulā Nr. 1099/2009, visupirms ir izvirzīti pārtikas drošības mērķi, ar kuriem galu galā ir paredzēts tieši aizsargāt cilvēku veselību.

131. Tomēr un turpinot to, ko esmu norādījis iepriekš, pilnīgs kaušanas aizliegums ārpus uzņēmumiem, kuri ir licencēti saskaņā ar Regulas Nr. 853/2004 III pielikumā noteiktajiem standartiem, varētu nešķiet esam pietiekami atbilstīgs no pārtikas drošības un sabiedrības veselības skatpunkta, lai attaisnotu reliģiskā pienākuma nokaut vai uzdot nokaut dzīvnieku izpildes ierobežojumu ikgadējā ļoti specifiskā pasākumā, aplūkojamajā gadījumā – islāma Upurēšanas svētku laikā.

132. Kā tostarp 2015. gada 30. jūlija revīzijas ziņojumā konstatēja Komisija, pagaidu kaušanas uzņēmumi, kuri atbilst atsevišķiem konkrētiem sanitārajiem standartiem, var būt tādi, ar kuriem var tikt nodrošinātas pietiekamas garantijas no sabiedrības veselības un pārtikas drošības skatpunkta, lai apmierinātu ievērojamo, bet laikā ļoti ierobežoto pieprasījumu pēc kaušanas islāma Upurēšanas svētku laikā.

133. No iepriekš norādītajiem apsvērumiem izriet, ka, manā ieskatā, nevar secināt, ka Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkts, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, ietver ticības brīvības ierobežojumu. Tomēr un vienīgi tad, ja, gluži pretēji, tiktu uzskatīts, ka šis ierobežojums pastāv, mans viedoklis ir tāds, ka to nevar uzskatīt par attaisnojamo ar dzīvnieku labturības, sabiedrības veselības un pārtikas drošības aizsardzības leģitīmajiem vispārējo interešu mērķiem. Katrā ziņā, manuprāt, šādu ierobežojumu nevar atzīt par samērīgu ar šiem izvirzītajiem mērķiem.

4. Lūgums izvērtēt Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, noteikumu spēkā esamību un/vai lūgums sniegt to interpretāciju?

134. Šajā lietā iesniedzējtiesa ir nolēmusi ierobežot savu prejudiciālo jautājumu, to attiecinot vienīgi uz lūgumu veikt Regulas Nr. 1099/2009 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, noteikumu spēkā esamības izvērtējumu.

135. Taču, kā savos rakstveida apsvērumos ir norādījusi Padome, iesniedzējtiesai nešaubīgi būtu bijis noderīgāk vaicāt Tiesai par Regulas Nr. 1099/2009 un Regulas Nr. 853/2004 noteikumu *interpretāciju*, it īpaši daļā, kas skar dalībvalstīm atvēlēto elastību attiecībā uz noteikumiem, kuros ir jāregulē kautuvju licencēšana, un it īpaši, lai noskaidrotu, kādā mērā dalībvalstis var ņemt vērā tādas īpašas situācijas kā situācija, kas dalībvalstī (vai tās daļā) var rasties islāma Upurēšanas svētku laikā.

136. Runājot par mani, mani pilnībā nepārlicina šāda rīcība, kas galu galā liktu pārskatīt noteikumu, kurš pašreiz spēkā esošajās Savienības tiesībās ir vispārpiemērojams un saskaņā ar kuru dzīvnieku kaušana ir jāveic licencētās kautuvēs.

137. Lai gan ir tiesa, ka ar Regulu Nr. 1099/2009 un Regulu Nr. 853/2004 ir ieviesti atsevišķi elastības elementi, jo tajās ir paredzētas ne vien atsevišķas atkāpes no pienākuma izmantot licencētas kautuves, bet arī atkāpes no atsevišķu kaušanas vietām izvirzīto tehnisko prasību ievērošanas⁵², tostarp attiecībā uz “mobilajām kautuvēm” un “mazajām kautuvēm”, kuras nodarbojas ar tiešo tirdzniecību⁵³, es šaubos, vai izskatāmajā lietā mēs spējam precīzi un, neveicot visu no šīm regulām izrietošo prasību vispusīgu pārbaudi, noskaidrot apstākļus, kas attaisnotu atkāpšanos no kaušanas vietām noteiktajām strukturālajām prasībām, kurām ir liela nozīme šo regulu izstrādē.

138. Šajā ziņā es vēlētos atgādināt, ka aplūkojamajā gadījumā mēs saskaramies ar augstākais ekonomiska rakstura problēmu, kura, pēc manas lietas materiālu sapratnes, šķiet, pa šo laiku jau ir tikusi atrisināta.

139. Pamatā šķiet, ka prasītāju pamatlietā nodoms faktiski ir panākt dzīvnieku izcelsmes pārtikas produktu nozarē piemērojamo standartu un sanitāro prasību mīkstināšanu, jo tie nevēlas segt izmaksas, kas ir saistītas ar šo prasību ievērošanu.

140. Šādā kontekstā nešķiet lietderīgi mēģināt izstrādāt vispārējas interpretācijas vadlīnijas, kuras, visu apsverot, varētu apdraudēt noteikumus, kas ir konkrēti formulēti dzīvnieku nonāvēšanas jomā pašlaik piemērojamajā tiesiskajā regulējumā.

IV. Secinājumi

141. Ņemot vērā iepriekš minētos apsvērumus, ierosinu Tiesai atbildēt uz *Nederlandstalige rechtbank van eerste aanleg Brussel* (Briseles pirmās instances holandiešu valodas tiesa, Beļģija) uzdoto prejudiciālo jautājumu šādi:

Prejudiciālā jautājuma izvērtējumā nav atklājies neviens apstāklis, kas varētu ietekmēt Padomes 2009. gada 24. septembra Regulas Nr. 1099/2009 par dzīvnieku aizsardzību nonāvēšanas laikā 4. panta 4. punkta, lasot to kopā ar 2. panta k) punktu, spēkā esamību ticības brīvības – kas ir nostiprināta Eiropas Savienības Pamattiesību hartas 10. pantā un kas ir ņemta vērā LESD 13. pantā saistībā ar dzīvnieku labturību – gaismā.

⁵² Šajā nozīmē skat. Regulas Nr. 853/2004 10. panta 3.–8. punktu.

⁵³ Skat. Regulas Nr. 1099/2009 preambulas 40. un 47. apsvērumu.